

ROMSKIE ZAWODY DAWNIEJ I DZIŚ

Romowie to grupa etniczna mało znana, choć na terytorium Polski zamieszkuje od wieków. W przeszłości słynni byli romscy rzemieślnicy, muzycy, handlarze czy wróżki, którzy docierali ze swoimi usługami do najróżniejszych zakątków naszego kraju.

Polscy Romowie to grupa, której życie bardzo się zmieniło w ciągu ostatnich 100 lat. Przedtem przez wieki wykonywali tradycyjne zawody, m.in. kowalstwo, kotlarstwo czy handel końmi. Część z tych zawodów jest już dziś zapomniana, inne zyskały nowy kontekst. W trakcie warsztatów przeniesiemy się w przeszłość, by poznać świat dawnych romskich muzyków, rzemieślników, handlarzy, wrózek i zielarek. Porozmawiamy o akcji zatrzymania taborów i jej skutkach dla społeczności romskiej. Przyjrzymy się też współczesnej sytuacji polskich Romów, obecnie wykonywanym zawodom i możliwościom kontynuowania tradycji.

CELE:

- ➔ poznanie elementów historii i kultury polskich Romów
- ➔ zwiększenie wiedzy uczestników i uczestniczek na temat dawnych zawodów polskich Romów
- ➔ pokazanie roli, jaką romscy rzemieślnicy odgrywali w lokalnych społecznościach
- ➔ zwiększenie wiedzy uczestników i uczestniczek na temat akcji zatrzymania taborów w latach 60. XX wieku i jej skutków dla społeczności romskiej
- ➔ uwrażliwienie na rolę mniejszości etnicznych w historii i kulturze Polski
- ➔ pokazanie znaczenia tradycji we współczesnym świecie

GRUPA DOCELOWA: młodzież w wieku 14–18 lat

Podane w scenariuszu informacje prezentują szerszy kontekst społeczno-historyczny związany z obecnością Romów w Polsce. Do osoby prowadzącej należy decyzja, które informacje zostaną przekazane uczestnikom (w zależności od wieku i specyfiki grupy). Jeśli uważasz, że zaproponowane aktywności są zbyt trudne dla grupy, z którą chcesz pracować, możesz skorzystać z wybranych zadań dla scenariusza dla dzieci w wieku 10–14 lat.

W czasie prowadzenia zajęć przydatne będą:

komputer z dostępem do internetu

rzutnik

głośniki

CZAS TRWANIA: 90 min (+ przerwa)

■ Ćwiczenie 1

Romowie czy Cyganie?

Przebieg ćwiczenia

Zapowiedz uczestnikom i uczestniczkom zajęć, że na warsztatach będziecie mówić o Romach, czyli grupie etnicznej wywodzącej się z Indii, która od średniowiecza zamieszkuje tereny Europy, w tym także Polski. Romowie przybywali do naszego kraju w różnych okresach w poszukiwaniu pracy bądź uciekając przed prześladowaniami. Zadaj parę pytań wprowadzających, np. *Wiecie, kim są Romowie? A może słyszeliście nazwę Cyganie? Jakie skojarzenia macie z jedną i drugą nazwą? Wiecie, której nazwy powinno się używać i dlaczego?*

Rozdaj uczestnikom i uczestniczkom zajęć **załącznik nr 1: Romowie, skąd nazwa? – materiał do pracy z filmem** (po jednym egzemplarzu na osobę lub parę). Następnie pokaż grupie fragment filmu *Romowie, skąd nazwa?*

 <https://e-drom.pl/8900-2/> [początek 2:33 min, koniec 4:03 min] i poproś uczestników i uczestniczki zajęć, by na jego podstawie wypisali:

- dlaczego obecnie używa się nazwy Romowie, a nie Cyganie?
- co w języku romskim oznaczają słowa Rom, Romni, Roma?

Skomentuj odpowiedzi, które się pojawiły. Możesz też zapytać uczestników i uczestniczki zajęć, czy często spotykają się z tymi nazwami, gdzie je słyszą, czy znają kogoś ze społeczności romskiej.

■ Ćwiczenie 2

Quiz wiedzy o tradycyjnych romskich zawodach

Przebieg ćwiczenia

Wyświetlaj kolejne slajdy prezentacji z quizem. Zachęcaj uczestników i uczestniczki zajęć do mówienia głośno, która odpowiedź według nich jest prawdziwa i dlaczego. Jeśli pojawią się różne propozycje, możecie przeprowadzić krótką dyskusję lub głosowanie przez podniesienie ręki. Pokazując poprawną odpowiedź na pytanie, rozwiejsz pojawiające się wątpliwości i podaj dodatkowe informacje.

01. Którymi z poniższych dziedzin najczęściej zajmowali się polscy Romowie?

- A.** Handlem i rzemiosłem
- B.** Uprawą ziemi i hodowlą zwierząt
- C.** Rybołówstwem i myślistwem

➔ **Prawidłowa odpowiedź: A**

Komentarz: Wśród zawodów wykonywanych tradycyjnie przez polskich Romów jest wiele rzemiosł. Romscy kowale i kotlarze słynęli ze swoich umiejętności obróbki metali. Rymarze wy-

tworzali końskie uprząże, siodła, rzemienie czy skórzane pasy. Powroźnicy wyplatali sznury i powrozy. Lutnicy zajmowali się renowacją i naprawami skrzypiec oraz innych instrumentów strunowych. Kamieniarze uczestniczyli w budowie dróg w Karpatach, a także kolejki linowej na Kasprowy Wierch. Inni rzemieślnicy zajmowali się m.in. wyrobem sit, wiklinowych koszy, drewnianych tyłek i koryt dla zwierząt gospodarskich. Romowie często sprzedawali swoje wyroby na targach i jarmarkach. Zajmowali się też handlem końmi.

- 02.** Romowie w Polsce dzielą się na cztery podstawowe grupy: Polska Roma, Bergitka Roma, Kelderasse i Lowarzy. Większość z nich aż do lat 60. i 70. XX wieku prowadziła koczowniczy tryb życia, co znaczy, że przemieszczali się z miejsca na miejsce. Grupa Bergitka Roma, zwana też Romami Karpackimi, wyróżnia się tym, że przeszła na osiadły tryb życia znacznie wcześniej, bo w XVIII wieku. Jaki zawód wykonywali najczęściej Romowie z tej grupy?

- A. Pasterza
- B. Kowala
- C. Kamieniarza

→ **Prawidłowa odpowiedź: B**

Komentarz: Grupa Bergitka Roma pochodzi od Romów, którzy przybywali na ziemie polskie od początku XV wieku. Od kilku pokoleń prowadzą osiadły tryb życia. Do II wojny światowej mieszkali w górskich regionach Polski. W wielu karpackich wsiach romscy kowale naprawiali narzędzia rolnicze i podkuwali konie. W drugiej połowie XX wieku Romowie Karpaccy osiedlili się także w większych miastach regionu (Kraków, Tarnów, Rzeszów) oraz w południowej części tzw. Ziemi Odzyskanych (Dolny Śląsk).

- 03.** W XVI i XVII wieku w Smorgonie na terenie dzisiejszej Białorusi prężnie działała Akademia Smorgońska, czyli centrum, w którym Romowie tresowali pewne zwierzęta. Jakie to były zwierzęta?

- A. Niedźwiedzie
- B. Byki
- C. Sokoły

→ **Prawidłowa odpowiedź: A**

Komentarz: Treserów niedźwiedzi nazywano niedźwiednikami. W Akademii Smorgońskiej uczyli oni niedźwiedzie „tańczyć” przy odgłosie bębna i piszczałki, a następnie wyruszali w podróż po Europie, by występować z nimi przed publicznością. Romscy niedźwiedznicy mniej więcej do XIX wieku byli atrakcją miast i wsi (później zakazano wprowadzania niedźwiedzi do osiedli ludzkich). Niektórzy występowali ze swoimi niedźwiedziami w cyrku.

- 04.** Od jakiego słowa pochodzi nazwa Lowarzy?

- A. niemieckiego Löwe – lew
- B. węgierskiego ló – koń
- C. angielskiego low – niski

→ **Prawidłowa odpowiedź: B**

Komentarz: Lowarzy (w języku romskim Lovara, Lovari) dosłownie znaczy „koniarze”. Grupa ta

pochodzi z terytorium historycznych Węgier (Siedmiogrodu), a do Polski przybyła w XIX wieku. Lowarzy zajmowali się głównie hodowlą i handlem końmi, o których mieli dużą wiedzę (np. wiedzieli, jak je leczyć).

05. Jaki zawód wykonują osoby przedstawione na zdjęciu?

- A.** stolarstwo
- B.** kowalstwo
- C.** kotlarstwo

➔ **Prawidłowa odpowiedź: C**

Komentarz: Kotlarze wyrabiali i naprawiali kotły, rondle, patelnie oraz inne naczynia. Zajmowali się też cynowaniem (inaczej bielaniem) miedzianych naczyń. Ponieważ miedź uwalnia toksyczne substancje do żywności, kotlarze zabezpieczali naczynia, pokrywając je warstwą cyny. Zawód ten tradycyjnie wykonywali Kelderasze, którzy przybyli na ziemie polskie w XIX w. z terenów rumuńskojęzycznych (Mołdawii i Wołoszczyzny). Nazwa tej grupy dosłownie znaczy kotlarze, a pochodzi od rumuńskiego słowa *căldare* – kocioł. W późniejszych czasach zawód kotlarza wykonywali również przedstawiciele innych grup, np. Polska Roma.

06. Na którym z poniższych instrumentów grali romscy muzycy z kapel wędrownych?

- A.** organy
- B.** keyboard
- C.** skrzypce

➔ **Prawidłowa odpowiedź: C**

Komentarz: Muzyka była i jest ważnym elementem życia Romów. Spotkania Romów we własnym gronie zwykle łączą się ze wspólnym graniem na instrumentach, śpiewaniem czy tańczeniem, jednak tego rodzaju muzykowania nigdy nie uważano za zawód i nie brano za nie pieniędzy. Źródłem utrzymania mogło być jednak granie dla Gadziów, czyli nie-Romów. Wędrowne kapele tworzyli przeważnie muzycy z grupy Bergitka Roma, a w późniejszym okresie także z grupy Polska Roma. Romskich muzyków chętnie zatrudniano do grania na różnych uroczystościach, np. weselach czy jarmarkach. Grali zgodnie z gustami muzycznymi ludności, wśród której się zatrzymywali, ale wykorzystywali też elementy muzyki innych regionów czy grup etnicznych. Do używanych przez nich instrumentów należały m.in. skrzypce, kontrabas, gitara, akordeon.

07. Jakie zawody wykonywały w przeszłości romskie kobiety?

- A.** zielarstwo i wróżbiarstwo
- B.** tkactwo i koronkarstwo
- C.** nauczanie w szkołach

➔ **Prawidłowa odpowiedź: A**

Komentarz: Romskie kobiety często znały się na ziołach i umiały przyrządzać z nich lekarstwa na różne choroby. W trakcie wędrowek przez pola i lasy była to bardzo przydatna umiejętność, dlatego zielarki (czasem nazywane też czarownicami) cieszyły się szacunkiem w swojej społeczności. Innym zawodem przekazywanym zwykle z matki na córkę było wróżbiarstwo. Romskie wróżki odczytywały przyszłość danej osoby z linii na jej dłoni bądź z kart. Wróżeniem w więk-

szości zajmowały się kobiety, choć zdarzali się też mężczyźni wykonujący ten zawód. Romskie wróżki oferowały swoje usługi we wsiach i miasteczkach, a mistrzynie w tej sztuce były goszczynne nawet na dworach. Często zdarzało się też, że Polki i Polacy odwiedzali okolice taboru, żeby poznać swoją przyszłość z wróżb.

08. Według Romanipen, czyli romskiego kodeksu postępowania, niektórych zawodów Romowie nie mogą wykonywać. Jakie to zawody?

- A.** kominiarz, górnik, ogrodnik
- B.** grabarz, hycel, lekarz, pielęgniarka
- C.** kucharz, cukiernik, piekarz, młynarz

➔ **Prawidłowa odpowiedź: B**

Komentarz: W romskiej tradycji bardzo ważna jest idea rytualnej czystości i nieczystości. Należy postępować tak, by uniknąć skalania, za które przewidziane są społeczne sankcje. Skalenie następuje poprzez złamanie zasad moralnych (np. okłamanie innego Roma), ale też kontakt z rzeczami (bądź częściami ciała) uznawanymi za nieczyste, np. związanymi z fizjologią i seksualnością. Zawody, które wiążą się z obcowaniem z rzeczami rytualnie nieczystymi, są dla Romów zakazane.

■ **Ćwiczenie 3**

Trasa taboru

Przebieg ćwiczenia

Korzystając z prezentacji (slajdy 20–25), opowiedz grupie, jak wyglądało życie wędrownych Romów.

INFORMACJE DO PRZEKAZANIA:

Wielu polskich Romów prowadziło aż do lat 60. i 70. XX wieku koczowniczy tryb życia, co znaczy, że przemieszczali się z miejsca na miejsce. Romowie zwykle wędrowali w grupach zwanych taborami. Wędrowka trwała od wczesnej wiosny do końca jesieni. Zimą zaś tabory spędzały we wsiach lub miasteczkach.

W zależności od majątności podróżowano pieszo, nocując w namiotach, lub wozami z zadaszaniem, które pełniły też funkcje mieszkalne. Do najcenniejszych należały wozy ostrowskie (produkowano ich najwięcej w Ostrowie Wielkopolskim i w okolicy). Były bogato zdobione i malowane, a w środku miały podstawowe sprzęty domowe (np. schowki na ubrania, naczynia kuchenne, piecyki).

Romowie prowadzący koczowniczy tryb życia, tak samo jak ci mieszkający na stałe w jednym miejscu, często zajmowali się rzemiosłem i uważani byli za dobrych fachowców.

Poproś młodzież, by myślami przeniosła się w czasy, gdy terytorium Polski przemierzały romskie tabory. Podziel uczestników i uczestniczki zajęć na 4–5-osobowe grupy. Rozdaj każdej grupie **załącznik nr 2: Trasa taboru – materiały do pracy grupowej** (po jednym zestawie dla 4–5 osób). Zawiera mapę i spis zawodów wykonywanych przez członków i członkinie jednego taboru, który niedługo opuści miejsce zimowego postoju i wyruszy w drogę. Zadaniem każdej grupy jest zasta-

nowić się, gdzie wylosowane przez nich postacie mogą sprzedać swoje towary lub usługi, a następnie tak zaplanować i narysować trasę ich wędrówki, by odwiedzili je wszystkie. Swoją trasę tabor powinien zakończyć we wsi lub miasteczku, gdzie może spędzić kolejną zimę. Daj uczestnikom i uczestniczkom zajęć ok. 5 min na pracę w grupach. Potem każda grupa prezentuje swoją mapę pozostałym. W razie potrzeby dopytaj, które postacie pracowały w danym miejscu, lub zasugeruj, jakie jeszcze miejsca mógłby odwiedzić dany tabor.

PRZYKŁADOWE ROZWIĄZANIA:

Kowale odwiedzają wsie, gdzie podkuwają gospodarzom konie i naprawiają narzędzia rolnicze, a także jarmark w miasteczku, gdzie sprzedają swoje wyroby.

Handlarze koni odwiedzają koński targ, gdzie sprzedają swoje wierzchowce.

Wróżki odwiedzają wsie, jarmark w miasteczku, dwór, bo mieszkańcy wszystkich tych miejsc chcą poznać swoją przyszłość.

Kotlarze odwiedzają wsie, gdzie naprawiają uszkodzone garnki, i jarmark w miasteczku, gdzie sprzedają swoje wyroby.

Rymarze odwiedzają wsie i jarmark w miasteczku, gdzie sprzedają swoje wyroby, a także dwór, by wykonać dla pana na włościach nowe siodło.

Muzycy odwiedzają wsie i jarmark w miasteczku, gdzie przygrywają do tańca.

Powroźnicy odwiedzają wsie i jarmark w miasteczku, gdzie sprzedają wytworzone przez siebie sznury i powrozy.

Na koniec tego ćwiczenia wspólnie podsumujcie, jacy romscy fachowcy byli potrzebni w poszczególnych miejscach. Zwróć uwagę uczestników i uczestniczek, że zawody wykonywane przez Romów były potrzebne w bardzo wielu miejscach, a dzięki swoim wędrówkom romscy fachowcy dostarczali potrzebne towary i usługi na dużym obszarze.

Ćwiczenie 4

Zatrzymanie taborów

Przebieg ćwiczenia

Korzystając z prezentacji (slajdy 26–27), opowiedz uczestnikom i uczestniczkom zajęć, na czym polegała akcja przymusowego osiedlania Romów.

INFORMACJE DO PRZEKAZANIA:

W latach 60. XX wieku wielu polskich Romów, tak jak wcześniej ich przodkowie, wyruszało co roku na wiosnę na wędrówki taborami. Władze Polski Ludowej stwierdziły jednak, że Romowie powinni przejść na osiadły tryb życia i próbowaty zmusić ich, aby przestali wędrować. W 1964 roku przeprowadzono akcję zatrzymania taborów. Romom kazano zamieszkać na stałe w jednym miejscu, postać dzieci do szkoły i podjąć stałą pracę, np. w fabryce. Miało to umożliwić produktywizację (większą efektywność zawodową) tej grupy, jednak Romowie raczej nie byli chętni do pracy w zawodach, z którymi nigdy wcześniej nie mieli do czynienia lub których wykonywać nie mogli bez odrzucenia zasad swojej kultury.

10 minut

miniwykład,
dyskusja

prezentacja
(slajdy 26–34)

Niektórzy Romowie przechodzący na osiadły tryb życia dostali mieszkania, jednak wiele osób pomieszkiwało na początku w unieruchomionych wozach, a niektórzy latami mieszkali w barakach. Romowie bardzo tęsknili za dawnym, koczowniczym trybem życia. Niektórzy próbowali nadal wędrować, ale milicja karała ich za to licznymi mandatami.

Oglądając dalszą część prezentacji (slajdy 28–34), zastanówcie się wspólnie, co zmieniło się w życiu Romów po przymusowym osiedleniu. Czy mogli nadal wykonywać swoje tradycyjne zawody? Które profesje były nadal potrzebne, a które nie? Pamiętajcie, że w tym czasie w Polsce zaszły też inne zmiany np. rozwój przemysłu czy mechanizacja rolnictwa.

PRAWIDŁOWE ODPOWIEDZI:

handlarze koni – Po przymusowym osiedleniu, często w miastach, Romowie nie mieli gdzie trzymać koni, nie mogli więc już nimi handlować. W podobnym okresie na wsiach do prac rolniczych zamiast zwierząt gospodarskich zaczęto używać traktorów i innych maszyn, a końskie targi przestały być potrzebne. Obecnie część Romów zajmuje się handlem, ale zamiast koni sprzedaje np. samochody.

wróżki – W przeszłości zawód wróżki był przekazywany w romskiej rodzinie z pokolenia na pokolenie. Po przymusowym osiedleniu niektóre kobiety jeszcze wróżyły, ale wiele z nich nie przekazało tej sztuki swoim dzieciom ani wnukom, gdyż sądziły, że im się to nie przyda w życiu.

kotlarze – Po przymusowym osiedleniu kotlarze nie wędrowali już po wsiach i miasteczkach, by tam naprawiać ludziom garnki, ale sprzedawali swoje wyroby np. na miejskich targowiskach i bazarach. W okresie PRL-u dużym powodzeniem cieszyły się m.in. ręcznie wykonane patelnie. W wielu miastach romscy kotlarze zakładali też spółdzielnie pracy. Zawód kotlarza przestał być potrzebny pod koniec XX wieku, gdy pojawiły się naczynia produkowane przemysłowo, najpierw aluminiowe, a potem ze stali nierdzewnej.

muzycy – Choć praca muzyków bardzo zmieniła się w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, wciąż jest to potrzebny zawód. Tak jak kiedyś, tak i obecnie część Romów pracuje jako muzycy, nie są już jednak wędrownymi grajkami czy śpiewakami, lecz tworzą własne zespoły muzyczne, występują na koncertach, wydają płyty. Romscy artyści i artystki wykonują zarówno tradycyjne romskie melodie, pieśni czy tańce, jak i współczesne utwory w różnych stylach muzycznych. Niektórzy łączą w swojej twórczości elementy tradycyjne i nowoczesne. Przykłady zespołów romskich to: Peła i bracia, Terno, a wokalistów: Randia, Masio, Wit Michaj, bracia Burano.

kowale – Romscy kowale w okresie PRL-u znajdowali zatrudnienie w spółdzielniach pracy specjalizujących się w obróbce metali, hutach i fabrykach, jednak nieprzyzwyczajeni do takiej formy pracy, często porzucali ją po paru miesiącach. Wraz z coraz większą dostępnością narzędzi produkowanych masowo stopniowo przestawały być też potrzebne kuźnie prowadzone przez osiadłych Romów we wsiach i miasteczkach. Obecnie kowalstwo jest jednym z ginących zawodów, gdyż tylko nieliczni znają jeszcze tradycyjne techniki obróbki metali. Są jednak osoby, które zajmują się kowalstwem artystycznym.

powroźnicy – Ręcznie produkowane sznury i powrozy w XIX i XX wieku zostały wyparte przez produkcję fabryczną. W związku z tym powroźnictwo należy do ginących zawodów, praktykowanych już tylko przez pasjonatów.

rymarze – Zawód rymarza stracił na znaczeniu, gdy konie przestały być głównym środkiem transportu i siłą pociągową. Współcześnie istnieje jednak zapotrzebowanie na usługi rymarskie wśród dorożkarzy i osób prowadzących ośrodki jeździeckie. Potomkowie dawnych romskich rymarzy mają więc szansę na kontynuowanie tradycji rodzinnych, należy jednak pamiętać, że wybór zawodów jest znacznie szerszy niż dawniej.

■ Ćwiczenie 5

Sytuacja romskich kobiet

15 minut

praca w grupach,
praca z cytatami

prezentacja
(slajd 35)

załącznik nr 3: Z życia
Romni – materiały
do pracy grupowej

Przebieg ćwiczenia

Ćwiczenie ma pokazać, jak zmieniło się życie romskich kobiet po przymusowym osiedleniu.

Podziel uczestników i uczestniczki zajęć na 4–5-osobowe grupy. Rozdaj każdej grupie **załącznik nr 3: Z życia Romni – materiały do pracy grupowej** (wydrukowane i wycięte, po jednym zestawie dla 4–5 osób). Materiały zawierają wypowiedzi romskich kobiet, zarówno tych starszych, które pamiętają życie w taborach, jak i młodszych, urodzonych już po akcji osiedlenia Romów. Zadaniem każdej grupy jest zdecydowanie, które cytaty opisują czasy przed przymusowym osiedleniem Romów, a które czasy po osiedleniu. Daj uczestnikom i uczestniczkom zajęć ok. 7 min na wykonanie zadania. Następnie sprawdźcie je wspólnie. Spytaj młodzież, które cytaty wzbudziły ich zainteresowanie i dlaczego.

Cytaty pochodzą z książki *Z życia Romni. Tradycja a współczesna cywilizacja – rozmowy*, red. Agnieszka Caban, Radom 2014.

PRAWIDŁOWE ODPOWIEDZI:

■ CZASY PRZED OSIEDLENIEM

Dostałam za męża dobrego chłopaka, teściowie byli dobrzy, a ja umiałam sobie poradzić w życiu. Umiałam zarobić i gotować, dobrze gotowałam, z niczego potrafiłam wyczarować całkiem dobre jedzenie. Ciężko było żyć w tamtych czasach. Rolą kobiety było utrzymanie rodziny, jeździło się po lasach, wróżyło się po wsiach, tam gdzie stanął tabor. Z pobliskich wiosek za wróżenie otrzymywaliśmy jedzenie, co bogatszy gospodarz to i parę groszy dał.

Adela Głowacka – Romni z grupy Polska Roma, przeżyła ponad 100 lat, mieszkała w Radomiu

Nie było łatwo, nie wszystkie Cyganki były jednakowo zaradne. Jednym było łatwiej innym trudniej, ale zawsze mogły liczyć na siebie. Cyganka szła na wieś, wróżyła, za to w zamian dostawała jakieś grosze, jedzenie, a jak była dobra gospodynią, to dała dzieciom jajek, mleko, a czasami coś dla konia. Jak nic nie mogła wyprosić i gospodynie nie chciały wróżby, no to Cyganka kurę wzięła bez pytania, bo co było prosić, jak gospodynie harda, a dzieci w lesie czekały. Cyganki, które szły do pobliskiego miasteczka, za zarobione pieniądze kupowały chleb, mydło, a czasami starczyło, żeby kupić dzieciom jakąś słodycz czy coś do ubrania. Nie było łatwo, często do lasu wpadali chłopcy i krzyčeli żeby się wynosić, bo kury zginęły.

Zofia Dytłow „Donia” – urodzona w Lublinie, Romni z grupy Polska Roma. Mieszka w Radomiu, mama, babcia i prababcia. Kontynuuje tradycje rodzinne, zajmuje się tradycyjną wróżbą. Współpracuje z Radomskim Stowarzyszeniem Romów „Romano Waś” oraz „Kwartalnikiem Romskim”.

Cygan, który znał się na kowalstwie czy kotlarstwie, utrzymywał nie tylko swoją rodzinę. W pobliskich wioskach i miasteczkach pobierał patelnie, reperował garnki, leczył konie, bo Cygan bardzo dobrze znał się na koniach. Nie wszyscy ludzie patrzyli krzywo na Cyganów, byli tacy którzy przynosili do lasu jakieś ubranka, sweterki dla dzieci, a często coś do jedzenia. Wieczorami zasiadali z nami przy ogniskach, słuchali, jak śpiewamy, słuchali naszych bajek, patrzyli, jak tańczymy. Nam to nie przeszkadzało.

Zofia Dytłow „Donia” – urodzona w Lublinie, Romni z grupy Polska Roma. Mieszka w Radomiu, mama, babcia i prababcia. Kontynuuje tradycje rodzinne, zajmuje się tradycyjną wróżbą. Współpracuje z Radomskim Stowarzyszeniem Romów „Romano Waśt” oraz „Kwartalnikiem Romskim”.

Mama często zabierała mnie ze sobą. Chciała nas, swoje córki, nauczyć zarabiać na życie. Uważnie patrzyłam i słuchałam. Sama byłam bardzo ciekawa tych wróżb. Moja mama była bardzo dobrą wróżką, mówią, że ja tę umiejętność po niej odziedziczyłam. Pierwszą samodzielną wróżbę postawiłam młodej kobiecie, która miała kłopoty rodzinne. Jak rozkładałam karty, czułam strach, że nie poradzę sobie z odczytywaniem znaczenia układu kart. Bardzo się starałam, przede wszystkim musiałam opanować tremę, bałam się, że nie będę umiała cokolwiek sensownie powiedzieć. Dziewczyna widziała, że się płaczę, i trochę zaczęła mi mówić, co ją trapi, po prostu musiała się wygadać. A ja byłam dobrą słuchaczką. Miałam czternaście lat, ale psychicznie byłam przygotowana do życia. Codzienne zmaganie się z trudnościami życia w taborze nauczyło mnie, jak sobie radzić, żeby mieć jak najmniej problemów. I tak rozkładałam karty, ale bardziej odpowiadałam dziewczynie, jak ma postępować, żeby wybrnęła z tych nieporozumień. Była bardzo zadowolona i dała mi jak na tamte czasy dosyć dużo pieniędzy. Byłam bardzo zadowolona, poszłam do sklepu i kupiłam mamie czerwoną chustkę w niebieskie i zielone kwiaty, taką jakie nosiły Cyganki. Mama bardzo się ucieszyła, a ja od tamtej chwili już się nie bałam, że nie będę umiała odczytać, co mówią karty, to samo przychodziło do głowy. Jak był człowiek, który chciał wróżby, to czytałam z tych kart jak z książki. Nie wiem jak to się dzieje, że moje wróżby były i są trafne.

Zofia Dytłow „Donia” – urodzona w Lublinie, Romni z grupy Polska Roma. Mieszka w Radomiu, mama, babcia i prababcia. Kontynuuje tradycje rodzinne, zajmuje się tradycyjną wróżbą. Współpracuje z Radomskim Stowarzyszeniem Romów „Romano Waśt” oraz „Kwartalnikiem Romskim”.

■ CZASY PO PRZESIEDLENIU

My wcześniej żeśmy osiedli, bo w 1954 roku. Chcieliśmy posłać dzieci do szkoły. Z Garbatki Letnisko wyjechaliśmy do Radomia i tu pozostaliśmy na stałe. Najpierw mieszkaliśmy w barakach, tu mieszkało więcej Cyganów, którzy jeszcze przed zakazem wędrowania chcieli się osiedlić. Ale już tu w barakach mąż dzierżawił ziemię. Mieliśmy swoje kartofle, warzywa. Potem kupiliśmy domek przy ulicy, gdzie do tej chwili mieszkam z córką.

Adela Głowacka – Romni z grupy Polska Roma, przeżyła ponad 100 lat, mieszkała w Radomiu.

Moi bracia rozpoczęli pracę na rzecz Romów, a potem włączyli mnie do działań. Zaczęło się od najprostszych rzeczy, na przykład od załatwienia czegoś w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej, wypełnienia druku, napisania podania. Później były trochę inne zajęcia, takie jak organizacja ogólnopolskiej i międzynarodowej konferencji, przygotowanie szkoleń itp. Jedną z poważniejszych spraw, w której uczestniczyłam, to rozmowy i negocjacje w Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie i sprawy holokaustu Romów, a potem tworzenie i realizacja Programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w Polsce. Wcale nie zastanawiałam się, czy muszę coś zrobić dla Romów, czy też nie, było i jest to dla mnie to coś naturalnego i inaczej chyba nie mogłabym żyć.

Krystyna „Perła” Markowska – wiceprezes Stowarzyszenia Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów

w Polsce, inicjator projektów edukacyjnych, prowadzi świetlice dla dzieci romskich w Łodzi, Konstantynowie Łódzkim oraz Skierniewicach oraz poradnictwo prawne. Obsługuje od 2005 roku program stypendialny Ministra Administracji i Cyfryzacji dla szczególnie uzdolnionych dzieci romskich. Muzyk, wokalistka, prowadzi zespół muzyczny Perła i bracia. Zbiera i rekonstruuje stare pieśni romskie.

[Skończyłam] właściwie to trzy kierunki, bo ja jestem jeszcze krawcową i jest to fach, w którym trudno mnie „zagiąć”. Sama robię formy, mam 15 lat doświadczenia w zawodzie, tak że tak naprawdę jestem wykwalifikowaną krawcową. Skończyłam też administrację publiczną, tylko że nie traktuję tego, jako zawód, bo to jest raczej funkcja, którą się pełni. Zawód zdobyłam, pracując w urzędzie. Potem skończyłam studia podyplomowe z rachunkowości i to jest najlepszy kierunek dla mnie, bo siedzę w domu i pracuję przy danych.

Izabela Kwiatkowska – wywodzi się z grupy Polska Roma, mieszka w Radomiu. Ukończyła studia na kierunku: administracja publiczna (I stopień na Wyższej Szkole Humanistycznej w Radomiu, II na Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie). Pracowała m.in. w dziale księgowości Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Radomiu. Współpracuje z kilkoma organizacjami romskimi.

Uważam, że wciąż niewiele jest rzetelnych opracowań o Romach i że brakuje badań, publikacji o współczesnych procesach związanych choćby ze zmianami zachodzącymi w kulturach romskich. Tu też jest luka, którą należy wypełnić, i ja właśnie tę drogę wybrałam. Edukacja jest ważnym obszarem, nie tylko w sensie badawczym. Wiedza o Romach wciąż jest znikoma. To powoduje, że mity oraz niestworzone historie o naszej społeczności mają się świetnie.

Joanna Talewicz-Kwiatkowska – doktor antropologii kulturowej, absolwentka Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Zajmuje się pracą naukową, prowadzi wykłady i zajęcia dla studentów.

Tak się złożyło, że zawsze chciałam śpiewać, taniec odkryłam przypadkiem, mając 9 lat. Pierwszą osobą, która mnie do tego zachęciła, była świetna tancerka Diana z Rosji, dzięki niej po raz pierwszy zobaczyłam, jak można dobrze i artystycznie wykonywać taniec. Uczyłam się z nią tańca przez dwa tygodnie, a później postanowiłam, że będę tańczyć. Występowałam z kilkoma zespołami romskimi m.in. Gilori, Perła i bracia, Terno, Vasiljewa, Erdenko Sisters, Rada Dance Art. Zawsze występowałam solowo, nie lubię tańczyć układów w grupie, bo wtedy nie mam swojej interpretacji i inwencji twórczej.

Przerwa w tańcu trwała 5 lat, ale pomyślałam sobie, że będę uczyć dzieci, i tak zaczęła się moja przygoda ze szkołami w Radomiu, uczę dzieci tańca romskiego, realizujemy przedstawienia taneczne.

Karolina Kwiatkowska – kulturoznawczyni, dziennikarka, asystentka edukacji romskiej, trenerka tańca romskiego, koordynatorka projektów edukacyjnych.

Chciałabym skończyć studia, myślę bardzo poważnie o psychologii społecznej. Bardzo mnie interesuje ta specjalność. Może potem doktorat, a to się okaże. Chciałabym efektywnie działać na rzecz społeczności romskiej. Móc wnieść jakąś cząstkę siebie w cały ten proces zmian, w jakim teraz jesteśmy. Liczę, że to się uda. Dążę do tego, by nie tylko dobrze reprezentować siebie, ale również całą moją rodzinę, grupę i w końcu całą społeczność romską.

Sonia Strykacz – urodziła się w Chorzowie. Studiowała psychologię w Górnośląskiej Wyższej Szkole Handlowej w Katowicach. Działa na różnych płaszczyznach związanych ze środowiskiem romskim.

Moja mama całe życie wróżyła, ale nie tak, że zaczepiała ludzi na ulicy, tylko przychodzili do jej domu. Ja jako mała dziewczynka mówiłam, że nigdy nie będę tego robiła i potem mówiłam mamie, że powiem tacie, że wróży, bo mój tato nigdy nie był za wróżeniem. Urosłam, potem moje polskie koleżanki zaczęły mieć takie nastoletnie problemy i mówiły, żebym im powróżyła. Zaczęłam tak dla żartu, ale te wróżby się spełniały. Kilka z nich bardzo często korzystało z moich usług. Chciałam, żeby moja mama mi powróżyła, ale ona nie chciała. Potem mój kot

zachorował i potrzebowałam pieniędzy, zaczęłam robić to zawodowo.

Raissa Hau – studiowała na kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna w Społecznej Akademii Nauk w Łodzi. Wróżka, fotomodelka (współpracowała m.in. z firmą Blue Shadow). Kocha swoją kulturę, jednak ceni życie według nowoczesnych zasad.

■ Ćwiczenie 6

Współczesne zawody Romów

15 minut

miniwykład,
dyskusja

prezentacja
(slajd 36)

filmy z kampanii
społecznej Jedni
z wielu

Przebieg ćwiczenia

Zadaj grupie pytanie: jakie zawody obecnie wykonują Romowie. Jeśli grupa będzie mieć kłopot z odpowiedzią, wytłumacz, że obecnie Romowie wykonują te same zawody, co inni mieszkańcy Polski. Zaprezentuj grupie spot, który powstał w ramach kampanii społecznej Jedni z wielu: <https://www.youtube.com/watch?v=nnnxs2QYaug> [1 min].

Następnie pokaż grupie kolejne 2–3 filmy przedstawiające bohaterów/-ki tej kampanii. Poproś, by oglądając, je uczestnicy i uczestniczki zajęć zwrócili uwagę, co bohaterowie/-ki filmów mówią o romskiej tradycji.

Filmy do wyboru:

1 Rafał Siwak, górnik

 <https://www.youtube.com/watch?v=pFqp1Wq0z4c&t=19s> [1:35 min]

2 Ewa Krawczyk, nauczycielka

 https://www.youtube.com/watch?v=TZb6zi3vn_s&t=51s [2:47 min]

3 Małgorzata Mirga-Tas, artystka, rzeźbiarka, malarka

 <https://www.youtube.com/watch?v=lwUBuNMeqGE> [3 min]

4 Krzysztof Gil, artysta, malarz

 <https://www.youtube.com/watch?v=wHSC3pwAM7k> [3:16 min]

Zapytaj grupę, które fragmenty z filmów świadczą o stosunku bohaterów/-ek do romskiej tradycji. Czy jest ona dla nich ważna? Dlaczego? W razie potrzeby wytłumacz, że życie Romów w Polsce po przymusowym osiedleniu zmieniło się tak bardzo, iż trudno jest zachować dawne zwyczaje związane z wędrowaniem i tradycyjnymi zawodami. Mimo to społeczność romska podejmuje liczne działania, by kolejne pokolenia znały romską kulturę, język i historię.

■ Ćwiczenie 7

Kultura i dziedzictwo Romów

15 minut

miniwykład,
dyskusja

Przebieg ćwiczenia

Zastanówcie się, jakie znacie miejsca w okolicy związane z historią lub dziedzictwem Romów. Jakie instytucje lub organizacje zajmują się tym tematem? Czy w Waszym regionie odbywają się wydarzenia prezentujące kulturę rom-

prezentacja
(slajd 37)

duża kartka papieru,
marker, publikacja
*Mapa kultury Romów
i Romek w Polsce*

i historią Romów znajdują się na jego terenie. Możesz też zaprezentować grupie dodatkowe materiały na temat wybranych punktów.

ską? Zapisuj pojawiające się odpowiedzi na tablicy lub dużej kartce papieru. Zadanie można wykonywać w grupach 4–5-osobowych lub na forum.

Następnie pokaż grupie *Mapę kultury Romów i Romek w Polsce* (<https://e-drom.pl/mapa-kultury-romow-i-romek-w-polsce/> – fragment dotyczący Waszego województwa). Znajdźcie swoje województwo i przeczytajcie, jakie miejsca, wydarzenia czy instytucje związane z kulturą

Wskazówka: Klikając na strzałeczkę przy każdym punkcie zaznaczonym na *Mapie kultury Romów i Romek w Polsce*, trafiś na stronę internetową zawierającą więcej informacji o nim. Przejrzyj przed warsztatami strony i materiały dotyczące waszego województwa i wybierz, które z nich zaprezentować grupie w trakcie warsztatów.

5 minut

dyskusja

prezentacja
(slajd 38)

■ Ćwiczenie 8

Podsumowanie

Przebieg ćwiczenia

W ramach podsumowania warsztatów spytaj grupę, czego dowiedzieli się na zajęciach i co ich zaniepokoiło. Możesz dopytać grupę, czy na początku zajęć mieli uprzedzenia do Romów oraz czy ich podejście się zmieniło (i dlaczego?).

Łukasz Kwadrans, *Romopedia – encyklopedia wiedzy o Romach*, wyd. Fundacja Integracji Społecznej Prom, Wrocław 2015,

 <http://jednizwielu.pl/wp-content/uploads/2015/07/romopedia.pdf>

Karol Parno Gierliński, *Zawody i profesje romskie*, Szczecinek 2008,

 <http://romowie.com/wp-content/uploads/2023/10/Zawody-i-profesje-romskie-Karol-Parno-Gierlinski.pdf>

Wirtualna wystawa: *Tradycyjne profesje romskie w polskich zbiorach muzealnych i prywatnych*,

 <https://www.fundacjapd.pl/117m>

Film *Romane Butia. Profesje romskie*,

 <https://www.youtube.com/watch?v=rBMEF6uotM>

Film *Byli kowale, byli*,

 <https://www.youtube.com/watch?v=10V0j40R31w>

Zenon Gierała, Justyna Garczyńska, *Drap te deł – ziele dawać*, „Kwartalnik Romski” 2013, nr 9/3, sekcja Romskie profesje, s. 28–31,

 <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R1Dtw2DFxVHVn/1611743640/wZGBcc3GEI4uogKKE23rhIgi9byz5CqU.pdf>

Zenon Gierała, *Poszukiwacze złota*, „Kwartalnik Romski” 2012, nr 8/2, sekcja Romskie profesje, s. 27–29,

 <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R1Md1lzbPy1BG/1611743703/19LIUwxl10M24349Mzh6LjunvPbglSgR.pdf>

Agnieszka Caban, *Koniec wędrówki – specyfika okresu osiedlania wędrownych Romów w Polsce po 1952 roku*, „Kultura i Historia” 201, nr 18,

 <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/1862>

Elżbieta Alina Jakimik, *Romowie. Koczownictwo, osiadły tryb życia – wybór, konieczność czy przymus?*, Szczecinek 2009,

 <http://romowie.com/wp-content/uploads/2023/10/Romowie.-Koczownictwo-osiadly-tryb-zycia-%E2%80%93-wybor-koniecznosc-czy-przymus.pdf>

Mateusz Alan Babicki, *Ewidencjonowanie ludności romskiej w PRL w 1955 roku. Polityka władz PRL wobec społeczności romskiej*, Warszawa 2007,

 <http://romowie.com/wp-content/uploads/2023/10/Ewidencjonowanie-ludnosci-romskiej-w-PRL-w-1955-roku-Polityka-wladz-PRL-wobec-spo-eczności-romskiej.pdf>

Andrzej Sochaj, *Wielka wędrówka – wielki postój. 50-lecie przymusowej akcji osiedleńczej Romów w Polsce w latach 1964–2014*, Szczecinek 2015,

 <http://romowie.com/wp-content/uploads/2023/10/04-WIELKA-WE-DROWKA-WIELKI-POSTOJ-Andrzej-Sochaj.pdf>

Elżbieta Alina Jakimik, Karol Parno Gierliński, *Kobieta w środowisku romskim*, Szczecinek 2009,

 <https://romowie.com/wp-content/uploads/2023/09/Kobieta-w-srodowisku-romskim-mgr-Elzbieta-Alina-Jakimik-Karol-Parno-Gierlinski-wydane.pdf>

Webinar z Agnieszką Caban, *Kobieta romska tradycja i współczesność*,

 <https://www.youtube.com/watch?v=lxgj7XhjB5c>

Muzeum Kultury Romów w Warszawie,

 <https://www.romuzeum.pl/index.php>

Scenariusz warsztatu powstał w ramach projektu „Porozmawiajmy o kulturze i historii Romów”. Projekt „Porozmawiajmy o kulturze i historii Romów” realizowany jest przez Stowarzyszenie „Pracownia Etnograficzna” im. Witolda Dynowskiego. Projekt realizowany przy wsparciu Ambasady U.S.A. w Polsce.

The workshop scenario was created as part of the project „Let’s talk about Roma culture and history”. The project „Let’s talk about Roma culture and history” is implemented by the Ethnographic Laboratory Association. The project is supported by the U.S. Embassy in Poland.